

O‘QUVCHILARDAGI XULQ-ATVOR OG‘ISHLARINI BARTARAF ETISH MASALALARI

Otaboyeva Dilnoza Solayevna

Angren shahar MMTB ga qarashli

20-umumiy o‘rta ta’lim maktabi amalyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘quvchilarda uchraydigan xulq-atvor og‘ishlari, ularning kelib chiqish sabablari hamda bunday holatlarni bartaraf etishning psixologik usullari yoritiladi. Shuningdek, maktab, oila va psixologik xizmat hamkorligining ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: xulq-atvor, og‘ish, psixologiya, o‘quvchi, agressiya, ijtimoiy moslashuv, profilaktika, psixologik yordam.

KIRISH

O‘quvchilarda xulq-atvor og‘ishlari maktab amaliyotida uchraydigan dolzarb muammolardan biridir. Bunday og‘ishlar intizomsizlik, agressivlik, yolg‘on gapirish, darsga qiziqmaslik yoki ijtimoiy qoidalarga rioya qilmaslik ko‘rinishida namoyon bo‘lishi mumkin. Psixologik jihatdan xulq-atvor og‘ishlarining kelib chiqishiga oilaviy muhit, tarbiya uslubi, tengdoshlar ta’siri hamda emotsional muammolar sabab bo‘lishi mumkin. Ba’zi hollarda boladagi ichki stress va e’tiborsizlik ham salbiy xulqni kuchaytiradi. Bunday holatlarni bartaraf etishda maktab psixologining roli juda muhimdir. Psixolog o‘quvchini kuzatadi, uning xulq-atvorini tahlil qiladi va individual yondashuv asosida ish olib boradi. Psixologik suhbatlar va treninglar o‘quvchilarda o‘zini anglash, hissiyotlarni boshqarish va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Maktab psixologi og‘ishgan xulqni aniqlash jarayonida bir qator muhim vazifalarni amalga oshiradi. U avvalo o‘quvchidagi xulqiy og‘ishlarning kelib chiqish sabablarini o‘rganadi, psixodiagnostik va psixokorreksion ishlarni tashkil etadi hamda zarur hollarda individual yondashuv asosida yordam ko‘rsatadi. Xulqiy og‘ishlarning asosiy sabablari sifatida o‘qish saviyasining pastligi, sinfdoshlar bilan munosabatlarning zaifligi, o‘qituvchi tomonidan adolatli baho berilmasligi, o‘zlashtirish qobiliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi, o‘qishga nisbatan salbiy munosabat, oilaviy muhitdagi noqulay sharoitlar hamda o‘quvchining o‘zini noto‘g‘ri baholashi yoki noaniq qarorlar qabul qilishi kabi omillar ko‘rsatiladi.

Psixodiagnostik jarayonda maktab psixologi turli usullardan foydalanadi. Jumladan, sinf rahbari bilan suhbat orqali o‘quvchining maktabdagi xulqi va o‘zlashtirishi haqida ma’lumot oladi, o‘quvchi bilan individual suhbatda uning ichki

kechinmalari va muammolarini o‘rganadi, fan o‘qituvchilari bilan muloqot orqali dars jarayonidagi holatini tahlil qiladi, tengdoshlar va do‘stlari bilan suhbat orqali uning ijtimoiy munosabatlarini aniqlaydi, ota-onalar bilan suhbatda esa oilaviy muhitni o‘rganadi hamda sinf sardori orqali jamoadagi o‘rnini baholaydi.

Psixokorreksion yondashuvlar esa o‘quvchining xulqini ijobiy tomonga o‘zgartirishga qaratilgan bo‘lib, psixoterapevtik usullar yordamida uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, pedagogik tuzatishlar orqali ijtimoiy moslashuvini kuchaytirish, oilaviy muhitni yaxshilashga qaratilgan maslahatlar berish hamda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan treninglarni o‘tkazishni o‘z ichiga oladi. Ijobiy rag‘batlantirish usuli xulq-atvorni tuzatishda samarali hisoblanadi. O‘quvchining kichik yutuqlarini ham e‘tirof etish uning motivatsiyasini oshiradi.

Guruhiy mashg‘ulotlar va jamoaviy o‘yinlar bolalarda hamkorlik, hurmat va muloqot madaniyatini shakllantiradi. Bu esa salbiy xulqning kamayishiga yordam beradi. Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim ahamiyatga ega. Farzandning xulqidagi o‘zgarishlar haqida muntazam ma‘lumot almashish va birgalikda chora ko‘rish zarur.

Maktabda sog‘lom psixologik muhit yaratish xulq-atvor og‘ishlarining oldini olishning asosiy omillaridan biridir. O‘quvchi o‘zini xavfsiz va qadrlangan his qilishi kerak. O‘quvchilardagi xulq-atvor og‘ishlarini bartaraf etish kompleks yondashuvni talab etadi. Oila, maktab va psixolog hamkorligi orqali ijobiy natijalarga erishish mumkin. Voyaga yetmaganlar orasida namoyon bo‘luvchi deviant xatti-harakatlarining asosiy sabablaridan biri bu, oiladagi muhitdir. Bizningcha, oila inson erta ijtimoiylashishning eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Bolalar juda muhim bo‘lgan asosiy qadriyatlarni, me‘yorlarni, xatti-harakatlarning hamda stereotiplarini oiladan o‘rganadi. Va bu orqali ularning emotsional sohasi rivojlana boradi. Agar ushbu masalada qator tadqiqotchilarning tushunchalariga murojaat qiladigan bo‘lsak, xulqi og‘ishganlik asosan o‘smir yoshdagi bolalarga xos odatiy xatti-harakatlardir. Chunki, yoshlar bu harakatlari orqali o‘zlarini ota-onalari, o‘qituvchilari va tengqurlariga ma‘qul ko‘radilar. Ya‘ni o‘zini ko‘z-ko‘z qilish, o‘zlaricha ish tutish, kattalarni tinglamaslik, yomon insonlarga taqlid qilish, chekish, o‘g‘irlik qilish va hokazo. Bunday xulqi og‘ishgan xatti-harakatlarga e‘tibor bermaslik, o‘z navbatida o‘smirlarni noto‘g‘ri yo‘lga olib boradi, ularni jinoyat sodir etishga undaydi shuningdek, ularning ma‘naviyatini buzadi va oxir-oqibat ular jamiyatda yoqimsiz, va nafratli insonlarga aylanadi.

Voyaga yetmagan yoshlarda ko‘p narsalarga qiziqish ortadi yoki biror bir narsaga tez moslashadi, ularning xarakteri boshqa yoshdagi shaxslarga nisbatan boshqacha bo‘ladi, ular o‘zlarining hayot yo‘llari haqida o‘ylashga harakat qiladilar, o‘rganishning mazmuni va maqsadini tushunadilar, jamoada o‘z o‘rnini bilishni xohlaydilar. S.A.Belichevaning yozishicha, voyaga yetmagan yoshlarning deviant

xatti-harakatlarga berilib ketishining asosiy sababi: bilim darajasining pastligi, madaniyatning yetarli emasligi, eng muhimi, qiziqishning cheklanganligi, ijtimoiy foydali mehnatga intilmasligidir. Shaxsning og‘ishgan (nome‘yoriy) xulqi tushunchasiga aniqlik kiritishdan avval, insonning umumiy psixologik holati va xulq-atvori qanday mezonlar asosida baholanishini aniqlashtirish zarur. Ko‘plab fanlarda inson xatti-harakatlarini “me‘yoriy” va “anomal” ko‘rinishlarga ajratish qabul qilingan. Bu holatda, shaxsning normal xulqi deb, umumiy jamiyat tomonidan ma‘qullangan, og‘riqli yoki salbiy oqibatlarga olib kelmaydigan, odatda ko‘pchilikda uchraydigan xatti-harakatlar tushuniladi. Bu ikki tushuncha orasidagi aniq chegara ko‘pincha noaniq bo‘lib, biror xulqni “normal” yoki “og‘ishgan” deb belgilash ijtimoiy madaniyat, urf-odat va statistik ko‘rsatkichlarga bog‘liq. Masalan, ayrim jamiyatlarda keng tarqalgan, jamoa tomonidan odatiy deb qabul qilingan xatti-harakat boshqa muhitda og‘ishgan yoki noto‘g‘ri xulq sifatida baholanishi mumkin. Shuning uchun bu holatda kontekst va statistik mezonlar muhim o‘rin tutadi. Shaxs va uning og‘ishgan xulqini quyudagi tarifda keltirib o‘tamiz - bu umumqabul qilingan yoki rasman o‘rnatilgan ijtimoiy me‘yorlarga mos tushmaydigan axloq. Quyidagi matn mazmuni saqlangan holda xatolarsiz va biroz ilmiy-uslubiy jihatdan silliqlangan ko‘rinishda qayta yozildi:

Og‘ishgan xulq doirasiga tajovuzkorlik, yolg‘on gapirish, qochib yurish, o‘g‘rilik, doimiy qarshilik ko‘rsatish, zo‘ravonlik kabi xatti-harakatlar kiradi. Shuningdek, ayrim holatlarda ijtimoiy jihatdan qabul qilingandek ko‘rinadigan, biroq muayyan vaziyatda zararli bo‘lishi mumkin bo‘lgan xulq shakllari ham ushbu toifaga kiritiladi. Shaxs xulq-atvorini baholashda statistik va ijtimoiy mezonlar muhim o‘rin tutadi. Statistik mezonlar xulqning jamiyatda uchrash chastotasiga asoslanib, uni “me‘yoriy” yoki “og‘ishgan” deb baholash imkonini beradi. Biroq tez-tez uchraydigan har qanday xatti-harakat ham har doim me‘yoriy hisoblanmaydi.

1. Xavf darajasi va ifodalanish darajasi

Masalan, spirtli ichimliklarni me‘yorida iste‘mol qilish ayrim jamiyatlarda ijtimoiy me‘yor sifatida qabul qilinishi mumkin. Ammo uning suiiste‘mol darajasiga yetishi og‘ishgan xulq sifatida baholanadi. Demak, faqat chastota emas, balki xatti-harakatning shaxs va jamiyat uchun xavf darajasi ham muhim mezon hisoblanadi. Agar harakat inson hayoti, sog‘lig‘i yoki ijtimoiy xavfsizlikka tahdid tug‘dirsa, u chastotasidan qat‘i nazar og‘ishgan xulq sifatida qaraladi.

2. Og‘ishgan xulq va ijtimoiy moslashuv

Og‘ishgan xulq ko‘pincha ijtimoiy moslashuvning buzilishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Bunday holatda shaxs jamiyat me‘yorlariga moslasha olmaydi yoki ijtimoiy talablarni to‘liq bajara olmaydi. Moslashuvdagi buzilish ba‘zan sabab, ba‘zan esa oqibat sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

3. Tibbiy va psixologik chegaralar

Og'ishgan xulq har doim ham ruhiy kasallik bilan bog'liq emas. U tibbiy me'yorlar bilan kesishsa-da, mustaqil klinik tashxis hisoblanmaydi. Bu holat psixologik muvozanat buzilishi belgisi bo'lishi mumkin, biroq u ruhiy kasallik bilan tenglashtirilmaydi.

4. Yosh, jins va individual xususiyatlar

Og'ishgan xulq namoyon bo'lishi shaxsning yosh va individual xususiyatlariga bog'liq. Kichik yoshdagi bolalarda ijtimoiy me'yorlar to'liq shakllanmaganligi sababli, ularning ayrim xatti-harakatlari og'ishgan deb baholanmaydi. Yosh ulg'aygani sari ijtimoiy javobgarlik ortadi va xulq ijtimoiy me'yorlar asosida baholanadi.

Umuman olganda, og'ishgan xulq quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish;
- shaxs yoki jamiyat uchun real xavf tug'dirish;
- moslashuv muammolari bilan bog'liqlik;
- individual, yosh va jinsga xos namoyon bo'lish;
- har doim ham psixik kasallik belgisi bo'lmasligi.

Bunday xatti-harakatlarni o'rganishda psixologik tahlil, ijtimoiy kontekst va tarbiyaviy yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Shu asosda og'ishgan (deviant) xulqqa quyidagicha ta'rif beriladi: shaxsning muhim ijtimoiy me'yorlardan og'ishi, jamiyat yoki o'ziga zarar yetkazishi hamda ijtimoiy moslashuvning buzilishi bilan kechadigan barqaror xulq shaklidir.

okorreksion ishlarni tashkil etish muhim hisoblanadi.

Og'ishgan xulqni to'g'ri aniqlash va unga samarali yondashish psixologning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayonda individual yondashuv, ehtiyotkorlik va ilmiy asoslangan metodlardan foydalanish talab etiladi. Har bir o'quvchini alohida shaxs sifatida tahlil qilish uning ijobiy rivojlanishini ta'minlashda asosiy omil hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki deviant xulqning yoki og'ishgan xulqning xar qanday ko'rinishiga moyil bo'lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri bo'lgan jamiyat meyorlariga zid xatti-harakatlarda namoyon bo'ladi. Ana u endi tibbiy me'yorlar chegarasida ko'rib chiqiladi. U garchi mutaxassislar tomonidan kasallik yoki patologik xususiyatga ega deb qaralsa ham aslini olganda psixik kasalliklarning patologik holat bilan tenglashtiriloqda bunga sabba ruhiy buzulishlar va ruhiy tazyiqlar sabab bo'ladi. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o'rin bor.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Aliyeva, N. (2020). Maktab psixologiyasiga oid asosiy tushunchalar va metodlar. O‘zbekiston pedagogika ilmiy-izlanishlari.
2. Shukurova, M. (2018). Psixologik xususiyatlar va ularni ta’lim jarayonida aniqlash usullari. O‘quvchilar psixologiyasi.
3. Djonson, D. (2017). Deviant xulq: Ijtimoiy va psixologik nuqtai nazar. New York: Wiley.
4. Miroshnikova, E. & Pavlov, I. (2016). Xulq-atvorning og‘ishish sabablari va ularni tuzatish usullari. Psixologiya va ijtimoiy fanlar.